

Gerhard Schønings arkiv og kildesamling i København

The Gerhard Schønning archive and manuscript collection in Copenhagen

Per-Olav Broback Rasch

Universitetsbibliotekar, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

per-olav.rasch@ntnu.no

Sammendrag

Den norske historikeren Gerhard Schønning (1722–80) etterlot seg et stort arkiv i København. Ved Schønings død i 1780 kjøpte kongen opp arkivet og tilhørende kildesamling for 1260 riksdaler. Få norske historikere har benyttet seg av arkivet hans, som består av 30 esker med innsamlinger og forarbeider til pågående utgivelser. Kildesamlingen, som ble skilt ut fra arkivet og innlemmet i andre samlinger, er i dag i liten grad kjent. I denne artikkelen vil jeg se på Schønings arbeid med innsamling av kilder, arkivets innhold og hvilken betydning det har for norsk historieforskning.

Nøkkelord

Arkiv, Opplysningstid, Middelalderdiplomer, Norsk historieforskning, Kirkehistorie

Abstract

Copenhagen is home to a large archive of Gerhard Schønning (1722–1780), a Norwegian historian. After Schønning's death in 1780, the king bought the archive and the associated manuscript collection for 1260 riksdaler. A few Norwegian historians have made use of the archive, which consists of 30 boxes of preparations for ongoing publications. The manuscript collection was separated from the archive, and is not well known today. This article examines the archive and manuscript collection. I will also look at the significance these have for Norwegian historical research.

Keywords

Archive, The Enlightenment, Manuscript, Norwegian historical research, History of Christianity

Innledning

Gerhard Schønning (1722–80) var en av Norges fremste historikere under opplysningstiden på 1700-tallet. Schønning grunnla Vitenskapsselskapet i Trondheim i 1760, i dag kjent som *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, sammen med biskop Johan Ernst Gunnerus og historiker Peter Frederik Suhm.¹ Han var elev ved katedralskolen i Trondheim før han ble student ved Universitetet i København. Senere var han rektor i Trondheim, professor

1. Arild Stubhaug, *Den lange linjen: Historien om Vitenskapsselskabet i Trondheim* (Trondheim: Tapir akademisk, 2010), 15.

i Sorø og geheimearkivar (riksarkivar) i København.² Det er særlig utgivelsene *Nidarosdomen* (1762), *Norges historie* (1771–81) og *Norgesreisen* (1778) som Schøning i dag forbindes med.³

Mindre kjent er hans store etterlatte arkiv og kildesamling i København. Schøning fullførte få av sine påbegynte verker før han døde som geheimearkivar i 1780. Ved Schønings død kjøpte kongen opp det vitenskapelige arkivet. Bakgrunnen var å sikre videre arbeid og utgivelser basert på alt kildematerialet Schøning hadde samlet inn, særlig fordi han var den historikeren i Danmark-Norge som hadde arbeidet mest med Norge. I dag utgjør arkivet nesten 30 esker ved Det Kongelige Bibliotek i København. Det består for det meste av innsamlinger, kladder, opptegnelser og avskrifter. Arkivet har i mindre grad blitt studert av norske historikere, delvis fordi det er oppbevart utenfor Norge. En annen årsak er bruddet mellom de dansk-norske 1700-tallshistorikerne og de norske historikerne etter 1814. P.A. Munch og Rudolf Keyser sine nye utgivelser av *Norges historie* benyttet knapt Schøning og andre 1700-tallshistorikere fra Danmark-Norge.⁴ Det er først med Ludvig Daaes biografi i 1880 at Schøning blir introdusert i norsk historieskriving etter 1814.⁵ Siden har særlig Francis Bull benyttet Schøning og deler av arkivet hans for å gi en bedre fremstilling av det pågående arbeidet.⁶

Dette gir likevel bare en mindre oversikt over innhold og sammenheng som finnes i arkivmaterialet. Siden 1780-årene har dessuten en del av Schønings innsamlede originale kilder og avskrifter blitt skilt ut. Mange originale kilder ble senere overført til Riksarkivet i Oslo. Bakgrunnen for dette er de store overføringene av arkiver tilhørende Norge som etter 1814 skulle gis tilbake fra Danmark. I dag er kildematerialet fra før 1570 utgitt som en del av skriftserien *Diplomatarium Norvegicum* (DN), men uten at Schønings proveniens har fulgt med utgivelsene.⁷ Det mangler en større helhetlig gjennomgang av arkivets opprinnelige innhold og sammenheng. I denne artikkelen vil jeg gå nærmere inn på Schønings arbeid med innsamling av kilder til bruk i publikasjoner og kongens interesse i å overta arkivet. Jeg vil også undersøke arkivets innhold, det kirkehistoriske arbeidet og betydningen for norsk historieforskning.

Schønings utgangspunkt som historiker

På Schønings tid var det lite kjent hva som fantes av eldre kilder om norsk historie.⁸ Dette var i perioden før man fikk egne arkivinstitusjoner i Norge. En del kilder lå i kongens arkiver i København, mens andre var oppbevart ved institusjoner i Norge. Hva som fantes på mindre steder og i privat eie rundt om i landet, hadde ingen oversikt over. Her så Schøning et stort potensial. Målet hans var å skrive en samlet norgeshistorie fra da landet ble befol-

2. Per-Olav Broback Rasch, «Gerhard Schøning som historiker, kildesamler og arkivar». Kommende artikkel i *DKNVS Skrifter* (Trondheim).

3. Gerhard Schøning, *Beskrivelse over den tilforn meget prægtige og vidtberømte Dom-Kirke i Throndhjem* (heretter kalt *Nidarosdomen*) (Trondheim: Jens Christensen Winding, 1762); Gerhard Schøning, *Reise som giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775* (heretter kalt *Norgesreisen*) (København: Gyldendals, 1778); Gerhard Schøning, *Norges Riiges Historie*, bd. 1–3 (Sorø/København: 1771–81).

4. Stian Bones, «Med draging mot nord: Gerhard Schøning som historiker» (hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, 1999), 5–6.

5. Ludvig Daae, *Gerhard Schøning: En biographi* (Christiania: Den Norske historiske forening, 1880).

6. Francis Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun: Studier til norsk aandshistorie* (Kristiania: Aschehoug, 1916)

7. *Diplomer* er en samlebetegnelse på brev, dokumenter og enkelte andre kilder fra før 1570. Etter 1570 kalles disse for *manuskripter*. Dette skillet er viktig siden bare diplomer utgis i DN, mens manuskripter i mindre grad er publisert. Første bind av DN ble utgitt av Christian Lange og Carl Unger, *Diplomatarium Norvegicum 1* (Oslo: P.T. Mallings Forlagshandel, 1847–1849).

8. Rasch, «Gerhard Schøning som historiker, kildesamler og arkivar».

ket, og frem til 1700-tallet, slik Suhm planla for Danmark. Mangelen på sammenhengende kilder fra hele denne perioden ga Schøning en betydelig utfordring. Han hadde gjennom biskop Gunnerus tilgang til stiftet og domkapitlets arkiv i Trondheim. Schøning skrev av mange av kildene han kom over. Noen opplysninger kunne fåes gjennom brevveksling med andre historikere i Norden, blant annet Benjamin Dass og geheimearkivar Jacob Langebek i København.⁹ Langebek hadde i 1750-årene dratt på sin egen reise i Danmark og Sverige på kongens regning for å finne uoppdagede kilder fra middelalderen.¹⁰ Neste steg for Schøning var å finne ut hvilke kilder som fantes rundt omkring i Norge, altså måtte han selv samle inn og få skrevet av det han kom over. I Danmark-Norge var mye av den politiske og vitenskapelige aktiviteten plassert i København. Fra Trondheim og Norge var det lang avstand til både innflytelse, tilgang på kildemateriale og et fagmiljø.¹¹ Schøning nøt stor anerkjennelse fra miljøet i København, som var nært knyttet til kongefamiliens hoff.¹² I 1773–75 ga kongen og arveprinsen Schøning økonomisk støtte til en norgesreise for å samle inn ny og glemt kunnskap om Norge og Nordens historie.¹³

Schøning samlet inn mange kilder som han aldri fikk brukt i publikasjoner, særlig diplomer og andre manuskripter fra før eneveldets tid. Ved Schønings død inneholdt hans arkiv kilder og beskrivelser om Norge som kongen ønsket å ta vare på for ettertiden. Allerede på 1600-tallet gikk kongemakta i Danmark-Norge og Sverige inn for å støtte antikvariske reiser og innsamling av historiske kilder.¹⁴ I 1622 ble det sendt ut kongebrev om å samle inn gamle dokumenter og antikviteter i Danmark-Norge. Johannes Bureus reiste rundt i Sverige og samlet inn manuskripter og runesteiner i 1630. Spørrelistene som ble sendt ut til embetsmenn i Norge i 1743, er et annet eksempel på kongemaktas interesse for å få bedre oversikt over Norge.¹⁵ Noen år senere dro både Langebek og Schøning på reiser over større landområder for å samle inn kilder og beskrive steder og lokalsamfunn i Norden.

I Norge var Schøning den første historiker som aktivt gikk inn for å samle og bevare diplomer og eldre manuskripter. Hans donasjoner under norgesreisen medførte at Vitenskaps-selskapet opprettet en samling med diplomer fra private givere, i dag oppbevart ved NTNU Universitetsbiblioteket (UB). Dette må være den første offentlige samling med innsamlede diplomer i Norge.¹⁶ De diplomene Schøning tok med seg på vei gjennom Gudbrandsdalen, ble med til København og er dermed ikke avlevert Vitenskaps-selskapet. Da Schøning døde, ble det bestemt at kongen ønsket å kjøpe opp det vitenskapelige arbeidet hans, mens Vitenskaps-selskapet overtok boksamlingen og enkelte manuskripter.

Dansk-norske arkiver frem til 1814

På 1700-tallet var sentraladministrasjonen og det tilhørende arkivet i Danmark-Norge oppbevart i København. Der hadde også kongehuset sitt eget arkiv og bibliotek. Arkivet gikk under navnet *Geheimarkivet* (GA), mens biblioteket ble kalt for *Det Kongelige Biblio-*

9. Brita Brenna, Magne Njåstad og Astrid Wale, *Aemula Lauri: The Royal Norwegian Society of Science and Letters, 1760–2010* (Sagamore Beach, MA: Science History Publications, 2009), 5.

10. Jacob Langebek til P.F. Suhm 24. februar 1753. Se *Breve fra Langebek 1735–1775* (overs. H.F. Rørdam; København: Gyldendal, 1895), 173.

11. Brenna, Njåstad og Wale, *Aemula Lauri*, 23–24.

12. Rolv Nøtvik Jakobsen, *Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015), 24–25.

13. Se forordet i Schøning, *Norgesreisen*. Se også omtale av reisen i Peter Frederik Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6 (Kjøbenhavn: S. Poulsen, 1790), 40–41.

14. Anne Eriksen, *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse* (Oslo: Pax, 2007), 19–20.

15. Eriksen, *Topografenes verden*, 25–26; Gerd Mordt, red., *Norge i 1743*, bd. 5 (Oslo: Solum, 2008), 5.

16. Rasch, «Gerhard Schøning som historiker, kildesamler og arkivar».

tek (KB).¹⁷ For Norge sin del fantes det her egne rekker med protokoller og arkiv. I 1728 ble København rammet av en stor bybrann. Sentraladministrasjonen og kongens samlinger unnslopp brannen, mens det meste av universitets historiske samlinger tilbake til middelalderen gikk tapt. Dette var et enormt tap av oppsamlede kilder til særlig dansk, norsk og islandsk historie. Den islandske historiker Arne Magnusens private samling med originale diplomer, manuskripter, sagalitteratur og diverse avskrifter overlevde brannen. Denne er i dag blant de viktigste kildene til vikingtid og middelalder i Norden. Samlingen ble donert til universitetet i København ved Magnusens død i 1730, i dag kalt *Den Arnamagnæanske Samling*.¹⁸

Hans Gram ledet både GA og KB i årene 1730–48. Han er kjent for sin kritiske tilnærming til kilder og er i dag anerkjent som den første dansk-norske historiker som tok denne metoden i bruk.¹⁹ Tilgang til originale kilder var her et viktig premiss. Blant Grams studenter var Bernhard Mølmann, Langebek og Schøning.²⁰ Mølmann var Schønings «veileder» mens han studerte i København i 1740-årene.²¹ I 1748 overtok Mølmann som leder av KB etter Gram, mens Langebek ble utnevnt til geheimearkivar.²² Ved Langebeks død i 1775 overtok Schøning som leder av GA frem til sin død i 1780. Foruten Schøning har ingen nordmann vært leder av kongens arkiver i Danmark-Norge.

Felles for disse er at ved deres død grep kongen inn og sikret seg oppkjøp fra de etterlatte samlingene.²³ Kommisjoner ble opprettet for å gå igjennom og vurdere hva kongen hadde interesse av å kjøpe fra dødsbo og innlemme i KB. Schønings arkiv er blant de største av oppkjøpene kongen gjorde. Arkivet er likevel i sin helhet utelatt i Harald Ilsøes store utgivelser over de eldste samlinger ved KB.²⁴ Bakgrunnen er nok at Schønings arbeid og tilhørighet i liten grad omhandler Danmark og dansk historie, slik Grams, Langebeks, Mølmanns og Suhms arkiv gjør.

Schønings hovedarbeid 1751–80

I denne delen vil bare de større arbeidene gjennomgås. Disse utgjør hoveddelen av det etterlatte arkivet. Schøning begynte å samle inn kilder om norsk historie mens han var rektor ved katedralskolen i Trondheim. Kildegrunnlag til bruk i publikasjoner økte betydelig fra hans tid som rektor frem til han ble arkivar i København. I starten benyttet Schøning seg av Suhms bibliotek for å få tilgang til relevant og aktuell litteratur. Senere fikk han kjøpt seg en betydelig boksamling og overtok også deler av Benjamin Dass sitt bibliotek. Det var spesielt tilgang til originale kilder som ble viktig for arbeidet med Nidarosdomen, Norges historie og norgesreisen. Schøning fant en del eldre kilder i Trondheim, men på grunn av reformasjonen og flere branner var det lite igjen. Gjennom Langebek og Dass fikk han nyheter om funn

17. Alfild Nakken, *Sentraladministrasjonen i København og sentralorganer i Norge 1660-1814* (Oslo: Tano Aschehoug, 2000), 33.

18. Kåre Lauring, *Byen brænder* (København: Gyldendal, 2003), 54–58, 78–79.

19. Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre* (Oslo: Universitetsforlaget, 1990), 14.

20. Halvdan Koht, «Gerhard Schøning», i *Norsk Biografisk Leksikon*, bd. 13 (Oslo: Aschehoug, 1958), 86; Jakobsen, *Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie*, 88.

21. Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6, 33.

22. Benjamin Dass arbeidet blant annet ved biblioteket under Mølmann etter sin tid som rektor i Trondheim. Albert Fabritius, *Det Kongelige Biblioteks Embedsmænd og Funktionærer 1653-1943* (København: Munksgaard, 1943), 120; Palle Birkelund, «Nordmænd i Det kongelige Biblioteks tjeneste før 1814», i *Med boken som bakgrunn* (red. H. Tveterås; Oslo: Tanum, 1964), 30–51 (39–41).

23. Adolph Detlef Jørgensen, *De Danske Rigsarkivers Historie* (København: 1884), 80, 85, 87; Harald Ilsøe, *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen: Studier og samlinger til bestandens historie indtil ca. 1780*, bd. 1 (København: Det kongelige bibliotek, 1999), 110–11; Harald Ilsøe, *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen: Studier og samlinger til bestandens historie indtil ca. 1780*, bd. 2 (København: Det kongelige bibliotek, 1999), 435.

24. Ilsøe, *Det kongelige bibliotek*, bd. 1–2.

av originale kilder og avskrifter fra arkivene. Grunnlaget for arbeidet med Norges historie er særlig Schønings egne innsamlede kilder fra lokalsamfunn og tilgang til rikshistorien fra arkivene i København.

Rektor i Trondheim 1751–65

Schøning overtok som rektor ved katedralskolen i Trondheim etter Benjamin Dass.²⁵ Her arbeidet han med Nidarosdomen og Trondheim bys historie.²⁶ Sammen med biskop Gunnerus og Suhm grunnla Schøning Vitenskapsselskapet og deres kildesamlinger. Det unike verket om Nidarosdomen var ferdig i 1759, men ble trykt først i 1762. Her beskriver Schøning katedralen i detalj slik den fremsto i 1750-årene, historien tilbake til middelalderen og tilknytningen til Olav den hellige. Dette arbeidet er i dag en uvurderlig kilde til Nidarosdomen og domkapitlet sin eldste historie. Som vedlegg til utgivelsen trykte Schøning 103 diplomer og eldre manuskripter fra årene 1196–1597.²⁷ Arbeidet med Trondheim bys historie ble aldri utgitt, men det påbegynte manuskriptet finnes i arkivet. Sammen med Suhm planla han å skrive et større verk om Danmark og Norges historie. De var begge medlemmer av *Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie*, stiftet av Langebek, og *Det Kongelige Danske Videnskabers Selskab*, stiftet av Gram. Gjennom disse ble kobberstikk og trykkekostnader til utgivelser dekt. Suhm bekostet også Schønings utgivelser.

Professor i Sorø 1765–73

Schøning ble utnevnt til professor i historie og veltalenhet i 1765. Sammen med Suhm forlot han Trondheim og reiste til Sorø for å arbeide med Norges historie. Tilgang til de eldste kildene ved arkivene ble nå betydelig enklere. I årene 1771–73 ble de to første bindene av *Norges historie* gitt ut. På Schønings tid var kildemateriale som den eldre Edda viktig for å inkludere de gamle nordiske fortellingene i historien om Norge. Schøning måtte her blant annet ta stilling til om de norrøne gudene Odin og Tor virkelig var historiske personer, når de kom til Norge, og hva slags slektsbakgrunn de hadde.²⁸ Denne diskursen pågikk blant historikere i Norden og Nord-Europa fra midten av 1700-tallet.²⁹ Schøning skriver at

enten maae alt hvad der fortælles om Othin, ansees for Digt og Fabel, hvilket dog er at gaae for vidt, naar man ei vil forkaste al historisk Troeværdighet; eller og maae i det mindste den ældste Othin blive ud af vor Norden, hvis man ellers skal finde nogen Rimelighed og Sammenhæng i disse ting.³⁰

Stian Bones forklarer Schønings tilnærming til de eldste kildene, der «orden og sammenheng er viktig når en skal behandle historien som en vitenskap».³¹ Altså: En kunne ikke helt avskrive de eldste norske historiske kildene. Det var disse som bandt historien om Norge

25. Brenna, Njåstad og Wale, *Aemula Lauri*, 5.

26. Bones, «Med dragning mot nord», 26–30.

27. Rasch, «Gerhard Schøning som historiker, kildesamler og arkivar».

28. Bones, «Med dragning mot nord», 72–81; Eriksen, *Topografenes verden*, 33–44. Se også brev fra Schøning til Christopher Hammer 29. juli 1773. Her forklarer Schønings sitt syn på det norske språks opprinnelse, med henvisning til den eldre Edda. NTNU UB, XA HA Qv. 27b:[13].

29. Bruk av saga som kilde ble særlig kritisert av tyske historikere. Se Else Mundal, *Sagadebatt* (Oslo: Universitetsforlaget, 1977), 17–19.

30. Fra Schønings utgivelse «Afhandling om de Norskes og endeel andre nordiske Folkes Oprindelse» fra 1769. Gjengitt i Bones, «Med dragning mot nord», 77–78.

31. Bones, «Med dragning mot nord», 63.

sammen i en større europeisk og bibelsk kontekst.³² Odin og Tor ble av flere oppgitt som stamfar til betydningsfulle kongeslekter i Norden. Det var konkurranse mellom stater i Europa om hvilke folkeslag som var eldst. De som var eldst, kunne gjøre krav på å befinne seg nærmest skapelsen og nærmest Gud.³³ Schøning skriver i brev til Suhm i 1771 at de tyske historikerne Johann Christoph Gatterer og August Ludwig Schlözer derimot tvilte på Odins eksistens og sagaenes riktighet:

Det er besynderligt med de Hrr Tydsche Skribenter. [...] Gatterer og Schlözer, begge store Vindmagere, især den sidste, ere faldne paa, at Othin ei har været til, fordi de ei til gavns have lært at kiende ham, og at tvile vore gamle Sagaers Rigtighed, i hvilke de ere ligesaa ukyndige.³⁴

Med bakgrunn i dette havnet Schøning i 1773 i en offentlig debatt med Schlözer under sitt psevdonym «Sigurd Sigurdsen».³⁵ Samme år tok han en pause i utgivelsen av Norges historie for å lete etter nytt kildemateriale til senere bind.

Norgesreisen 1773–75

Schøning dro sommeren 1773 på norgesreise for å lære mer om «Fædrenelandet» sin historie. De to første årene reiste han rundt i Trøndelag og Nordmøre. Her fikk han samlet inn gjenstander, kilder og beskrivelser til arbeidet. Det eldste kjente originale diplommet er fra Borgund år 1429.³⁶ Etter å ha skrevet av kilder og avtegnet gjenstandene ga han dem videre til Vitenskapsselskapet, før han fortsatte reisen gjennom Gudbrandsdalen mot Oslo.³⁷ Kongen mottok rapport fra første året. Her skriver Schøning:

under hvilke Reiser jeg har beseet de i Historien, eller af andre Omstendigheder mest mærkværdige Steder, samlet hvad til den Norske Historie kunde være for mig at finde, giort Iagttagelser, til den gamle saa vel som nyere Geographies Forbedring, aftegnet, til den Ende, omtrent en Snees tegnede Karter, og ladet afridse de betydeligste Steder eller Bygninger, hvoraf nogle og Tyve Tegninger ere færdige. [...] Arbeidet sigter til den Norske Histories og Geographies Forbedring, der kan blive Norge til Ære og Nytte.³⁸

Geheimarkivar Langebek døde i 1775. På reise mot Oslo fikk Schøning beskjed om å returnere til København og overta embetet.³⁹ Norgesreisen ble derfor avbrutt før Sørlandet, Vestlandet og Nord-Norge var besøkt. Han tok med seg det innsamlede arbeidet til København.

Geheimarkivar 1775–80

Benjamin Dass døde i København i mai 1775. Schøning overtok mye av boksamlingen samt en del manuskripter og oppteignelser, som det finnes spor av i arkivet hans. Som geheimarkivar ble han medlem av «Den Arnamagnæanske kommisjon», som skulle forvalte samlingen tilhørende avdøde Arne Magnusen. Schøning var særlig anerkjent for å beherske latin,

32. Bones, «Med draging mot nord», 63, 72, 96; Leidulf Melve, *Historie: Historieskriving frå antikken til i dag* (Oslo: Dreyers, 2022), 57–58.

33. Eriksen, *Topografenes verden*, 37.

34. KB, NKS 2125 b kvart.

35. Bones, «Med draging mot nord», 95–96.

36. DN 1, nr. 724.

37. Tre lister med avleveringer av diplomer og manuskripter oppbevares ved NTNU UB, A-0277, IVf, L0001

38. Riksarkivet, Danske kanselli, Norske innlegg, 21. april 1774.

39. Bones, «Med draging mot nord», 33.

og han ble derfor utpekt som ansvarlig for utgivelsen av oversettelsen av Snorres *Heimskringla*.⁴⁰ Arveprins Frederik bekostet utgivelsen.⁴¹ De to første bindene ble utgitt 1777–78.

Schønning arbeidet med tredje bind av Norges historie parallelt med *Heimskringla* og boken om norgesreisen. Våren 1778 ble han syk og døde 18. juli 1780.⁴² Det tredje bindet var da nesten klart til å trykkes. Suhm skrev forordet og fikk utgitt det posthumt i 1781. Tredje bind av *Heimskringla* ble først trykt i 1783. Det pågående arbeidet ble videreført av islendingen Skúli Thorlacius, mens arveprins Frederik overtok restopplaget på 502 bind og 549 kart.⁴³ Boken om norgesreisen lå nærmest ferdigskrevet i utkast på ni hefter med tegninger, men bare de første endte opp med å bli utgitt i 1778.⁴⁴ Kongen overtok arkivet og innlemmet det i KB i mars 1781.

Schönings etterlatte arkiv i København

Mellem denne høifortjente Lærdes efterladte Samlinger, der bevares paa det st. kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn, findes ogsaa et paabegyndt Udkast til en Autobiografi, hvormed han dog kun er naaet frem til sit 20de Aar. Det meddeles her efter Originalen.⁴⁵

Sitatet er skrevet av Ludvig Daae i *Historisk Tidsskrift* i 1871. Senere, etter å ha gjennomgått arkivet, skrev han en «biografi» om Schönings virksomhet. Schönings arkiv er omfattende og har lenge vært vanskelig å få oversikt over. Suhm og eldre kataloger gjengir bare enkle overordnede beskrivelser.⁴⁶ Arkivet er i mindre grad undersøkt og benyttet av norske historikere, utover å beskrive Schönings egen virksomhet. Vitenskapsselskapet og Statsarkivet i Trondheim (SAT) har skrevet av enkelte upubliserte manuskripter og prøvd å få klarhet i arkivets innhold.⁴⁷

For å få en helhetlig oversikt over Schönings opprinnelige arkiv er «Kommissjonens rapport» fra 1780–81 gjennomgått.⁴⁸ Innholdet fra arkivet som gjennomgås nedenfor, vil derfor i enkelte tilfeller variere fra senere kataloger. Kommissjonen ble opprettet av kong Christian 7. den 9. august 1780 og besto av Adolph Gotthard Carstens, Peter Frederik Suhm, Jon Erichsen, Christian Eberhard Voss og Skúli Thorlacius. Det var viktig å sikre at arkivet ikke havnet i andre byer enn København. Kommissjonen skriver:

[S]aameget bedre syntes at kunne anvendes til Nytte til disse Arbeiders i Standbringelse, Naar de blive samlede, med hvad videre her hen hørende, som allerede haves i de Kongelige Archiver. [...] at det bedre her i Staden hvor større Forraad af fleere Hielpe Midler, end Anden Stæds er ved Haanden, kunde i sin Tid anbringes til Nytte, og udføres til Fuldkommenhed.

40. Snorre Sturlason, *Heimskringla*, bd. 1–3 (overs. G. Schønning; Havniae [København]: 1777–1783); Bolle Willum Luxdorph, *Luxdorphs dagbøger 2* (overs. E. Nystrøm; København: Gad, 1925–1930), 53, 82. Se f.eks. det nevnte brev til Suhm 1771, der Schønning kommenterer et oversendt arbeid på latin.

41. Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6, 41–42.

42. Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, 203; Luxdorph, *Luxdorphs dagbøger 2*, 204.

43. Thorlacius overtok også Schönings notater og kladder.

44. På 1900-tallet ble de fleste heftene utgitt samlet. Se Gerhard Schønning, *Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775* (3 bd.; Trondheim: Selskabet 1910–1926)

45. Ludvig Daae, «Gerhard Schönings Ungdomshistorie», i *Historisk Tidsskrift* 1 (1871): 511–14.

46. Jon Erichsen, *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det Store Kongelige Bibliothek* (København, 1786); Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6, 45–46; Erich Christian Werlauff, *Historiske Efterretninger om det Store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn* (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1844); Emil Gigas, *Katalog over det store Kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark* (København: Gyldendalske, 1903–15).

47. SAT, Lokalia 15 og NTNU UB XA Fol. 353.

48. KB, KBs arkiv inntil 1943, A8 vol 3, for årene 1780–81. «Kommissjonens rapport» er innbundet og består av 18 sider.

Kommisjonen nevner syv hovedsamlinger. Jeg vil i denne artikkelen undersøke de seks som omhandler Norge. Siden 1780-årene har dessuten en del arkivsaker og arbeider blitt skilt ut og lagt til andre esker ved KB. Noe er også senere gitt til KB av Suhm og andre.⁴⁹ Disse er ikke undersøkt i denne gjennomgangen, men kjente esker tas med som tilvekst til slutt i tabellen nedenfor:

Nr.	Samling	Esker	Verdi
[0]	Avskrifter, utlån og restopplag	Skilt ut	
1	Norgesreisen	3	422 riksdaler
2	Trondheim bys historie	3	30 riksdaler
3	Norges historie	11	137 riksdaler
4	Dansk historie	2	3 riksdaler
5	Avhandlinger og annet arbeid	2	72 riksdaler
[6]	Kart over Norge og Norden (innbundet)	1	492 riksdaler
[7]	Kildesamling: Diplomer og manuskripter	Skilt ut	106 riksdaler
[8]	Senere tilvekst	6	
Totalt		28	1262 riksdaler

Tabell 1: Oversikt over hovedsamlinger i Schönings arkiv 1781. Fra «Kommisjonens rapport».

Norges historie

Arbeidet med Norges historie utgjør en større del av arkivet.⁵⁰ Mye er kladder og notater til de tre utgitte bindene og forarbeider til senere utgivelser. Enkelte utkast til påtenkte kapitler finnes, som for eksempel «erfaringer» i etterkant av norgesreisen. Schøning hadde «giorte Iagttagelser, angaaende fornemmelig visse Poster, som til Landets Tarv synes at maae iverksættes». Blant postene var behovet for nye kjøpsteder og nyridding av gårder langt inne i dalene og fjellene for å dyrke mer mark. Dette bygger videre på artikkelen fra 1758, om landbrukets «muelige Forbedring» i Norge, og det senere utgitte manuskriptet om «Korn-Avlingen» i Trondheim stift 1589–1644.⁵¹ Schøning påpekte at disse områdene i eldre tider hadde vært bebodd. Han skriver:

[D]esse Steder har jeg, under mine Reiser, mærket i fordum Dage, at have været beboende, og beboende af store anseelige Familier, saa man ei Kan tvile paa at de jo Kunne imodtage Forbedring, hvor de nu ere, for en Deel beboende, eller igien beboes, hvor de ere øde.⁵²

Av Schönings egne opptegnelser og innsamlinger finnes særlig tidslinjer, kongerekker, misjonen i Finnmark, verdslig og geistlig inndeling, naturhistorie, topografi, erkebiskoper, geistlige, embetsmenn og andre viktige personer, fra middelalder og frem til 1700-tallet.

49. Bl.a. KB, NKS 213, 423, 436, 639, 1631e og 1668 kvart. Se også Tore Hermundsson Vigerust, red., *Aspa-seminaret: Sandvika 25 oktober 1996, Kristiansund 6-7 september 1997* (Oslo: Kane.benkestokk.teiste forlag, 1997), 5.

50. KB, GKS 983-86 folio, 2822-26a og 2830-31 kvart. Ellers finnes det mye spredt rundt omkring i arkivet som er relatert til arbeidet med Norges historie.

51. Gerhard Schøning, *Velmeente Tanker om Agerdørkningens muelige Forbedring i Norge* (København: 1758); Gerhard Schøning, «Beregning over Kornavlingen i Trondhjems Stift ved de Aaringer 1589, 1625, 1628 og 1644, med endeel Anmærkninger derover», *Hermoder* 5 (1800): 17–49.

52. KB, GKS 2826a kvart.

Til dette arbeidet hører en samling med tegninger av 138 segl fra konger og adelslekter. Dessuten en del genealogiske undersøkelser om slektene Benkestok, Blix, Bull, Schjelderup, Skanke og andre embetsmenn og borgerfamilier. Noen originale brev og manuskripter, fra blant annet Ludvig Munck til kannik Niels Henriksen i Roskilde fra 1603, finnes også her. Det samme gjelder jordebok for Verdal fra 1645. Sogneprest i Oppdal, Martinus Bjørnsen, sine nedtegnelser med værobservasjoner i et missale fra årene 1601–1604 er i original. Schönning benyttet kilden i en artikkel «om endeel Uaar og Misvæxt» fra 1761.⁵³ Stein Johansen undersøkte Schönings gjengivelse av disse nedtegnelsene.⁵⁴ De henger sammen med vulkanutbruddet i Peru i 1600 og den påfølgende reduksjonen i sollys på den nordlige halvkule året etterpå. Sommeren 1601 var visstnok den kaldeste på 600 år, globalt sett, og denne hendelsen har etterlatt seg mange spor i kildemateriale verden over. Schönning har også samlet med seg utdrag av brev og protokoller fra lokale embetsmenn. Han skrev av biskop Gunnerus sin reisejournal fra visitasreisen til Nordlandene våren 1759. Her beskrives de ulike prestegjeldene og landsdelen for øvrig.

Norgesreisen

Formålet med norgesreisen var å samle inn nytt kildegrunnlag til arbeidet med Norges historie. I arkivet overlapper disse flere steder.⁵⁵ Heftene fra reisen finnes i manuskript med 185 tilhørende tegninger.⁵⁶ Tegningene er av kirker, større byggverk, fornminner, gjenstander, mynter, bautasteiner og inskripsjoner.⁵⁷ Enkelte er i dag tapt, men finnes til dels avtegnet av Marius Widerøe i 1814 og Vitenskapsselskapet i Trondheim på midten av 1800-tallet.⁵⁸ Vitenskapsselskapet i København hadde også en del «dubletter» av tegninger fra reisen. Kommisjonen skriver at «[v]idere forefandes det Kongelige Videnskabers Selskab tilhørende [...] En Pakke Med Tegninger hørende til forbemælde Reise, hvilke bestaar i saadanne Dupletter som ved Reisens Udgivelse bleve holdte tilbage og ikke agtede fuldkomne nok til at trykkes».

Schönings private brevsamling er trolig tapt, men korrespondanse relatert til norgesreisen finnes bevart. Denne samlingen er på nesten 40 brev. Noen av brevene finnes også som en del av kartsamlingen. Blant brevskriverne er Marcus Schnabel, Jonas Skanke, Jochum Bredal, Joen Joensen, Hemvig Bull, Hans Thode, Lorents Witterup og Hans Strøm.⁵⁹ I disse brevene finnes flere beretninger og beskrivelser fra steder Schönning har besøkt. Bare noe av dette er benyttet i heftene. Sammen med korrespondanse finnes fem besvarelser tilhørende spørrelistene, sendt til embetsmenn i Norge i 1743. Spørsmålene omhandler blant annet topografi, landbruk, handel, økonomi, dyreliv, merkverdigheter, antikviteter og eldre arkivsaker.⁶⁰ Her finnes også brev og regnskap fra Trøndelag, jordebok over Hedmark 1644 og flere utdrag av eldre preste- og kallsbøker.

53. Gerhard Schönning, «Kort Beretning, om endeel Uaar og Misvæxt, særdeles i Trondhiems Stift i Norge», i *DKNVS Skrifter* (Trondheim, 1761).

54. Stein Olle Johansen, *Grønår og skinår: Klimahistorie for Trøndelag gjennom 1000 år* (Trondheim: Tapir, 2010).

55. KB, GKS 987 folio og 2826b-27 kvart.

56. Dessuten finnes noen tegninger spredt i arkivet, blant annet fra bybildet i Trondheim.

57. Tegningene fra Norgesreisen er utgitt i svart-hvitt, se Gerhard Schönning og Erling Gjone, *Tegninger samlet eller utført av Gerhard Schönning i forbindelse med hans reiser i 1770-årene og hans arbeider med norsk historie og topografi* (Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, 1968).

58. KB, Add 362 kvart og NTNU UB, XA Fol. 356a-c.

59. Se brev fra Skanke 1773, omtalt i Hans J. Sagrusten, «Merkverdigheter og poteter», *Kirke og Kultur* 123, nr. 1 (2018): 78–86, <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2018-01-09>.

60. Kristin M. Røgeberg, red., *Norge i 1743*, bd. 1 (Oslo: Solum, 2003), 42–43; Mordt, *Norge i 1743*, 453.

Kart over Norge og Norden

Arbeidet med Norges historie skulle også inkludere oppdaterte topografiske beskrivelser. Til dette fikk Schøning samlet og tegnet mange kart. En del er basert på andres arbeid og utgitte atlas.⁶¹ Flere kart over Norge og Norden ble med i utgivelsen av *Norges historie* og *Heimskringla*. Noen av disse var utarbeidet sammen med islendingen Jon Erichsen. Samlingen består av 123 kart fra Norden.⁶² Omtrent 70 av kartene er fra Trondheim stift, åtte fra Kristiansand og Akershus stift, 13 fra Bergen stift og 17 fra Norge som helhet. Resten er kart over Norden for øvrig. Marcus Schnabel og Christopher Hammer, begge medlemmer av Vitenskapsselskapet i Trondheim, brevvekslet med Schøning om kart fra Norge. Schnabel sendte flere fra Hardanger og Voss til vurdering.⁶³ Noen av disse var rekonstruert tilbake til middelalderen, mens andre inneholdt forslag til nye oppdateringer. Francis Bull skriver at «Schnabel syntes at skulle bli en av Schønings dueligste efterfølgere», men begge døde alt i 1780.⁶⁴ En del av Schnabels arbeider er oppbevart i kartsamlingen etter Schøning, mens boksamlingen ble testamentert til Vitenskapsselskapet i Trondheim.

Trondheim bys historie

I 1762 ble boken om Nidarosdomen utgitt. Manuskriptet er ikke bevart, men en del kladder, notater og originale kilder til deler av utgivelsen finnes i arkivet. Der inngår det som en del av arbeidet med Trondheim bys historie og Norges historie. For Trondheim er det særlig arbeidet med Nidarosdomen og andre bykirker, borgerskapet, handel, geistlige, legater, domkapitlet, lensherren, magistraten, katedralskolen og «Byens Ildebrande» som kan nevnes.⁶⁵ Her finnes også en del notater og opptegetninger av biskop Eiler Hagerup som Benjamin Dass har skrevet av. Suhm skriver mer om Schønings etterlatte arbeid med byhistorien: «Trondhiems Byes Beskrivelse, som dog bestaaer mest i Samlinger, hvoraf ikke meget er sammenhengende Skrevet, undtagen om Stadens historie især, og om Munkholmen».⁶⁶ Av originale kilder samlet inn fra Trondheim kan nevnes noen eldre manuskripter tilbake til 1500-tallet. De omhandler spesielt Nidarosdomen og domkapitlet. Her er en liste over lensherre Ludvig Muncks salg av steiner fra Nidarosdomen og en beskrivelse av domkapitlets sakristi og tilhørende boksamling.⁶⁷ Førstnevnte har Schøning fått fra en «god venn», trolig Benjamin Dass eller biskop Gunnerus. Det finnes dessuten originale manuskripter tilhørende tidligere biskoper som Erik Bredal og Peder Krog. I tilknytning til katedralskolen ligger et manuskript om rektor Andreas Clausen og jordebok for årene 1657, 1701 og 1735. Fra Benjamin Dass sine samlinger finnes enkelte brev fra rektortiden, Abraham Drejers almanakk fra 1719 og mange avskrifter av kilder.

Avhandlinger og annet arbeid

Kommisjonen lister opp flere andre arbeider av Schøning. Dette utgjør påbegynte avhandlinger, egne forelesninger, en tale og mindre arbeider. Kongen ble anbefalt å kjøpe meste parten, mens de resterende ble «[f]orbiggaaet [og] ikke anseet af den Betydenhed, at der var

61. Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6, 45-46.

62. KB, GKS 983 folio. Flere av kartene i mindre format er utgitt i svart-hvitt. Se omtale av noen trykte kart i William B. Ginsberg, *Maps and mapping of Norway, 1602-1855* (New York: Septentrionalium Press, 2009), 115-18.

63. Schnabel var gift med Petronelle Egede, datter til grønlandsmisjonær Hans Egede. Egede var prest i Vågan i Lofoten før Elias Schøning, Gerhards farbror, overtok i 1718.

64. Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun*, 210-11.

65. KB, GKS 988 folio og 2828-29 kvart.

66. Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6, 45.

67. Omtalt i Schøning, *Nidarosdomen*, 37, 174, 302 og 340

Aarsag til at forestille Hans Majst dets Acqvisition». Det som kongen kjøpte opp, ligger stort sett samlet i arkivet.⁶⁸ De fleste av forelesningene finnes i dag som senere tilvekst til arkivet. Lista nedenfor viser innhold fra kommisjonen supplert med andre arbeider som ligger i arkivet:⁶⁹

Nr	Tittel	Type	Påbegynt periode
1	De Nordmannis (latin)	Avhandling	Student
2	Om de Fremmedes Kundskab om Norden i Procopii Tider	Avhandling	Professor
3	De 5 første Boger og Begyndelsen af den 6te Bog af Jul: Cæsar de Bello Gallico	Forelesning	Professor
4	Den Almindelige Historie fra Verdens Skabelse indtil 1500 efter Christi Fødsel [1768]	Forelesning	Professor
5	Den Europæiske Historie fra den Westphaliske Fred indtil 1748	Forelesning	Professor
6	Den Nordiske Historie indtil 1770 [1772]	Forelesning	Professor
7	Veltalenheden	Forelesning	Professor
8	Tale ved inntredelsen som rektor 1751 (latin)	Tale	Rektor
9	Beregning over Korn-Avlingen i Thronhjems Stift 1589, 1625, 1628 og 1644	Mindre arbeid	Rektor
10	Meteorologiske Observationer, giorte i Thronhjem, og begyndte med October-Maaned 1759	Mindre arbeid	Rektor
11	En Reise fra Planeten Venus til den Planete Jorden, giort i Aaret 1761	Mindre arbeid	Rektor
12	Samling af Adskillige Oeconomiske Observationer til videre Forsøg	Mindre arbeid	[Rektor]
13	Physisk Betragtning over Norges forskjellige Beskaffenhed	Mindre arbeid	[Rektor]
14	Beretning om Penges verdie og Priser	Mindre arbeid	[Rektor]
15	Betænkning over de Phoeniciers Skibsfart omkring Africa til Spanien, samt om Salomons Ophir og Tharsy	Mindre arbeid	[Rektor]
16	Om Jansenisterne	Mindre arbeid	[Rektor]
17	Om Adskillige Jordskielv	Mindre arbeid	[Rektor]
18	Sterkodens Levnets Beskrivelse	Mindre arbeid	[Rektor]

Tabell 2: Liste basert på «Kommisjonens rapport» over avhandlinger og annet arbeid. Ved antatt datering er klammetegn benyttet.

Arbeidene er særlig om historiske tema, men krysser også over i en del naturvitenskapelige disipliner rundt Vitenskapsselskapets grunnleggelse i 1760. Eksempelvis «Meteorologiske Observationer», «En Reise fra Planeten Venus» og «Om Adskillige Jordskielv». Jeg vil senere

68. KB, GKS 2832-33 kvart.

69. Kommisjonen lister opp enkelte arbeid, men omtaler ikke alle med tittel eller beskrivelse. Jeg har supplert listen med innhold fra arkivet.

gå nærmere inn på «Om Jansenisterne» som en del av det kirkehistoriske arbeidet til Schøning. Flere av arbeidene er ikke utgitt eller benyttet av historikere. En god del av de mindre arbeidene stammer fra tiden som rektor og fremstår som ufullstendige, mens andre er ferdigskrevet. Forelesningsnotatene er omfattende og dekker «de lange linjene» i Danmark-Norge og Europas historie, og er særlig viktig fordi disse går lengre enn det Schøning rakk å utgi av *Norges historie*.

Kildesamling: Diplomer og manuskripter

Under Norgesreisen ga Schøning originale diplomer og manuskripter som var samlet inn fra private eiere, til Vitenskapsselskapet i Trondheim. Nedover Gudbrandsdalen på vei til Oslo fikk han tak i flere nye diplomer. Disse ble med videre til København før kongen kjøpte opp arkivet. Totalt lister kommisjonen opp 362 diplomer og manuskripter:

Dernæst foretog Man sig at eftersee og optælle de for Haanden værende Originale Diplomata Norske Sager vedkommende og fandtes da

I) En Skuffe med 79 større og Mindre saadanne deels paa Pergament og deels paa Pappir deels med, deels uden Segl, tillige med nogle der hen hørende Genealogier og Optegnelser af Sal: JusticeRaaden.

II) I En anden Liden Skuffe 57 dito

III I Een dito Skuffe 134 dito

IV) En Pappirs Convolut med 48 dito

V.) En Convolut med 44 Stykker Originale Breve af og fra Owe Bielke.

Det eldste diplom med Schønings proveniens som har latt seg identifisere, er fra Bergen ca. år 1303.⁷⁰ 26 stk. er fra tiden før 1400.⁷¹ Felles for mange er at de omhandler lokale eierforhold fra gårder rundt om i Norge. Schønings samling med avskrifter av diplomer finnes utgitt som en del av DN.⁷² De fleste originale diplomene er i dag skilt ut, bortsett fra tre som fremdeles er i Schønings arkiv blant kladder og notater. Det eldste er sendt fra prins Christian til domkapitlet i 1511 i forbindelse med utnevnelsen av Erik Valkendorf som erkebiskop etter Gaute Ivarssons død. Et annet omhandler Oluf Monsen, lagmann i Trondheim, sin rettsak på Frostating i 1542. Det siste er en liste over kirkeverge Michel Olsens inntekter og utgifter til Domkirken i 1550.⁷³ Til slutt nevnes en samling med 44 originale manuskripter tilhørende kansler Ove Bjelke (1611–74). Disse er kanskje gitt til Schøning i forbindelse med reisen til Austrått i 1774, eller fra Benjamin Dass.

Overføring av arkiver fra Danmark til Norge etter 1814

I dag finnes også deler av Schønings opprinnelige arkiv oppbevart ved Riksarkivet i Oslo. Bakgrunnen for dette er at etter oppløsningen av Danmark-Norge ble det i flere omganger overført større arkivsaker fra Danmark til Norge.⁷⁴ Riksarkivet ble opprettet i 1817 og

70. DN 1, nr. 99. Her mangler Schønings proveniens i den trykte utgivelsen, men originalen har påskriften «Schønings boe».

71. Rasch, «Gerhard Schøning som historiker, kildesamler og arkivar».

72. Se bl.a. DN 21, nr. 16. Her nevnes også Marcus Schnabel som opphavsperson for avskriften til Schøning.

73. DN 15, nr. 561, nr. 590, og DN 16, nr. 351.

74. Alfild Nakken, *Å holde på sitt: det dansk-norske arkivspørsmålet i mellomkrigstiden* (Oslo: Universitetsforlaget, 2006); Alfild Nakken, *Å dele broderlig: Det dansk-norske arkivspørsmålet 1945–2000* (Oslo: Universitetsforlaget, 2017).

skulle ta imot det overførte arkivet. Blant det viktigste var originale diplomer og manuskripter om Norge tilbake til middelalderen. Mange av disse var samlet inn eller lånt ut til Arne Magnusen og befant seg i hans samling i København. Hele arkivet etter Schøning har aldri vært aktuelt for overføring til Norge. Mye av kildesamlingen er derimot overført. Schønings samling med diplomer ved Riksarkivet er i dag lite kjent. Det finnes registrert omtrent 100 stk. med Schønings proveniens, men for manuskriptene etter 1570 eksisterer det ingen kjent oversikt.⁷⁵

Schønings kirkehistoriske arbeid

Jeg går i denne artikkelen i liten grad inn på spesifikt innhold i Schønings arkiv. Det kan likevel være interessant å se nærmere på arkivet i en kirkehistorisk kontekst. Schøning skrev og forsket på norsk kirkehistorie, særlig om Nidarosdomens betydning for Trondheim og Norge som selvstendig rike i middelalderen.⁷⁶ Steinar Imsen omtaler det kirkehistoriske arbeidet til Schøning og hans «antikatolske» fremstilling. Mange tegninger av middelalderkirker trekkes her frem, der flere for første gang avtegnes av Schøning. I utgivelsen om Nidarosdomen blir katedralen grundig beskrevet og historien til domkapitlet og Olav den hellige fremstilles samlet fra middelalder til Schønings samtid. Imsen skriver:

Heller ikke Gerhard Schøning (1722–80) og Peter Frederik Suhm (1728–98) [...] stilte seg kritiske eller prøvende til den offisielle kirkehistorieforståelsen. Men Schøning gjorde en betydelig innsats for å samle kilder til vår eldre kirkehistorie, og tidlig i 1760-åra forfattet han ei stor bok om Nidarosdomens historie. Schønings kirkehistoriske interesse kan sies å ha vært mer antikvarisk enn historiefaglig motivert. På sine mange reiser rundt i Norge i 1770-åra tegnet han en rekke fortidsminner, deriblant mange av våre gamle kirker. [...] Den samme antikatolske grunnholdningen som møter oss hos Torfæus og Schøning gjenfinner vi hos Ludvig Holberg [...].⁷⁷

Blant Schønings mindre arbeider som aldri ble utgitt, finnes det nevnte skriftet «Om Jansenisterne». Manuskriptet er på seks sider og omtales her bare kortfattet.⁷⁸ Schøning går inn på en av de pågående konfliktene innad i katolsk kristendom. Bakgrunnen var pave Clemens 11.s bulle *Unigenitus* fra 1713. Paven fordømte her *jansenismen*, en teologisk og religiøs bevegelse i Frankrike.⁷⁹ Konflikten vedvarte likevel, siden jansenistene og flere biskoper ikke stilte seg bak pavens avgjørelse. Schøning fremhever her sitt kritiske syn på katolisismen og pavens ufeilbarlighet. Han skriver at «endskiønt de Catholske gjøre saa meget Væsen af Pavens Infallibilitet, og anseer os for Kiettere, fordi vi ei ville troe den; saa viser de sig selv herudi ofte de største Kiettere, og [...] at han ikke er saa infallible som de foregiver». Det samme kan ses av hans omtale av kannikene ved domkapitlet sin konflikt med erkebiskop Jørund i 1290-årene. Schøning skriver at kannikene «vilde have Fingrene med i alle verdslige og geistlige Sager, mengede sig i Rigets Forretninger, og uden Kongernes Vidende og Samtykke

75. Rasch, «Gerhard Schøning som historiker, kildesamler og arkivar».

76. Se bl.a. Schøning, *Nidarosdomen og Norgesreisen*.

77. Steinar Imsen, «Nidarosprovinsen», i *Ecclesia Nidrosiensis 1153–1537: Søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie* (red. S. Imsen; Trondheim: 2003), 15–45 (25).

78. Manuskriptet ble trolig skrevet etter ønske fra biskop Gunnerus og var kanskje tenkt for utgivelse i *DKNVS Skrifter*. KB, GKS 2833 kvart.

79. Per Bjørn Halvorsen, «Jansenisme», i *SNL*, 20.8.2019, <https://snl.no/jansenisme>.

udvalgte Erkebisperne». Kong Eirik Magnusen støttet her erkebiskopen mens «Paverne derimod holdte med Canikerne».⁸⁰

De delene av *Norges historie* Schøning utga, strekker seg ikke lenger enn til år 996, men spredt i arkivet finnes enkelte kladder for tiden frem til 1700-tallet – blant annet en del påbegynt arbeid om ulike geistlige personer som erkebiskoper og kanniker i tilknytning til Nidarosdomen. Han samlet også inn flere beretninger fra kirkehistorien til lokalsamfunn. Her er eksempelvis opptegnelser, *series pastorum*, over prester tilbake til starten av 1500-tallet.⁸¹ Notatene er hentet fra preste- og kallsbøker og lokale informanter. Dette ga Schøning kilde til å dokumentere lokal virksomhet og hendelser tilknyttet kirker.⁸² Det er også mulig å undersøke Schønings arbeid fra tiden som professor i Sorø. Hans forelesninger strekker seg fra bibelhistorien og Romerriket gjennom middelalderen og frem til 1770.

Schønings betydning for norsk historieforskning

Ludvig Daae var den første norske historiker som benyttet seg av Schønings arbeid og arkiv i København. P.A. Munch og Rudolf Keyser sine nye norgeshistorier fra midten av 1800-tallet nevner som kjent knapt Schøning og hans arbeid. Utover 1900-tallet er det Francis Bull som bygger videre på Schøning og betydningen av det etterlatte arkivet. Halvdan Koht og Stian Bones går nærmere inn på Schøning og hans arbeid som historiker. Ottar Dahl setter av om lag en halv side til Schøning i sin gjennomgang av norsk historieskriving før 1814. Likevel skriver han med henvisning til Ludvig Holberg: «Med større rett kan Gerhard Schøning (1722-1780) oppfattes som grunnleggeren av en særnorsk historieforskning».⁸³

Schøning utga allerede i 1762 sin egen samling avskrevne diplomer og eldre manuskripter. Dette er det første norske «diplomatarium», en utgitt samling av kildedokumenter, før utgivelsen av DN og lignende kildeskrifter utover på 1800-tallet. Schønings originale diplomer som oppbevares ved NTNU UB i Trondheim og Riksarkivet i Oslo, er siden utgitt i DN, men uten at hans proveniens er tatt med i de trykte utgivelsene.⁸⁴ Av publikasjonene til Schøning er det i dag særlig *Nidarosdomen* og *Norgesreisen* som har betydning.⁸⁵ Begge dekker hovedsakelig Trøndelag som nedslagsfelt. Trygve Lysaker, Audun Dybdahl og Øystein Ekroll har i senere tid arbeidet med Trondheim stift, domkapitlet og Nidarosdomen, og bygger videre på Schønings undersøkelser og kildegrunnlag.⁸⁶ Som tidligere nevnt går Schønings utgivelse av *Norges historie* kun frem til vikingtid og Olav Trygvasson. Verket er i dag mindre relevant og fremstår som ufullstendig.⁸⁷ En del av perioden etter finnes omtalt i andre utgivelser av Schøning, men i liten grad helhetlig og sammenhengende for hele Norge. Schønings omtalte forelesninger fra tiden i Sorø kan også nevnes her.

Foruten nedtegnelsene fra norgesreisen og de mange tegningene er arkivet etter Schøning i liten grad brukt av norske historikere. Enkelte av utkastene til arbeid er i de senere årene

80. Schøning, *Nidarosdomen*, 246.

81. Se bl.a. KB, GKS 985 folio. Finnes ellers spredt i arkivet.

82. Dette henger nok sammen med biskop Gunnerus sitt arbeid med å samle inn *series pastorum* for Trondheim stift. Disse er i dag oppbevart ved SAT, A-0968,F/L0073, Biskopen i Trondheim.

83. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, 15.

84. Blant annet DN 5, nr. 202. «Efter Orig. p. Perg. i norske Rigsarkiv.» Originalen viser at diplommet kommer fra «Schønings boe».

85. Eriksen, *Topografenes verden*, 9–10; Anne Eriksen, *Livets læremester: Historiske kunnskapstradisjoner 1650–1840* (Oslo: Pax, 2020), 208–34.

86. Trygve Lysaker, *Reformasjon og enevelde 1537–1804* (Trondheim: Land og kirke, 1987); Audun Dybdahl, *Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag: Fra Aslak Bolt til Landkommisjonen* (Steinkjer: Steinkjer Museum, 1989); Øystein Ekroll, «The Octagonal Shrine Chapel of St Olav at Nidaros Cathedral» (ph.d.-avhandling, NTNU, 2015).

87. Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, 15; Eriksen, *Topografenes verden*, 9.

undersøkt. Roger Lockertsen benyttet manuskriptet om «Trondheim bys historie» som et bidrag til debatten om navnet «Nidaros», mens Nils V. Johansen publiserte sidene til et påbegynt «sci-fi»-manuskript om «En Reise fra Planeten Venus til den Planete Jorden».⁸⁸ Omstendighetene bak et slikt arbeid var Venus-passasjen i 1761. Øystein Ekroll fant to bygningsinnskrifter fra middelalderen i arkivet, gjengitt av Schøning.⁸⁹ Bare deler av disse var tidligere kjent. Schøning fikk trolig inskripsjonene i forbindelse med norgesreisen. I arkivet finnes også en del slektstrær, gravskrifter, liktaler og opptegnelser om blant annet adel, embetsmenn og andre «borgerfamilier» i Norge fra slutten av middelalderen og frem til 1700-tallet. Disse genealogiske kildene er omtalt av Tore Vigerust og andre.⁹⁰

Som historiker har Schøning publisert flere større betydningsfulle verker og samlet inn nedtegnelser og originale kilder. Få andre norske historikere har bidratt med å bevare middelalderkilder og beskrivelser over lokalsamfunn fra Norge for ettertiden slik Schøning gjorde alt fra midten av 1700-tallet. I Danmark-Norge er det særlig Arne Magnusen, Hans Gram og Jacob Langebek som har bidratt med tilsvarende innsamlinger. Det er først fra starten av 1800-tallet at Oslo og Bergen oppretter egne kildesamlinger lik Vitenskapsselskapet i Trondheim. Lorentz Diderik Klüwer og Christian Lange dro på reiser i Norge for å samle inn og dokumentere kilder og andre gjenstander.⁹¹ Det vokste frem en ny generasjon historikere og «antikvarer» etter 1814. Det ble opprettet universitet og riksarkiv i Oslo, med tilhørende fagstillinger i historie. Dette medførte et aktivt fagmiljø, institusjonalisering og profesjonalisering av historiefaget i Norge, noe som ikke fantes på Schønings tid.

Konklusjon og oppsummering

Formålet med denne artikkelen er å undersøke sammenhengen i Gerhard Schønings arkiv ved KB. Det opprinnelige arkivet er i dag spredt mellom Danmark og Norge, og i liten grad dokumentert av norske historikere. I norsk sammenheng er perioden før 1814 ganske kompleks siden relaterte arkiv og samlinger gjerne befinner seg på flere ulike steder grunnet forskjellige omstendigheter som innsamlinger, kongens oppkjøp, intern flytting eller utskillelse ved arkivoverføringer. En del arkiv med tilknytning til Norge ligger fremdeles igjen i Danmark, og er dermed vanskelig å studere. Den opprinnelige sammenhengen er ofte også mangelfull eller tidkrevende å oppspore. Schønings arkiv er et av mange slike tilfeller. Det er også relativt omfattende og usammenhengende beskrevet i kataloger opp gjennom årene. Derfor har det vært nødvendig med en helhetlig gjennomgang av «Kommissjonens rapport» parallelt med en undersøkelse av arkivets innhold og sammenheng. Foruten Schønings eget arbeid er det særlig de innsamlede kildene i arkivet som må fremheves. De dekker perioden fra tidlig 1500-tall til 1780. Kildesamlingen med diplomer og manuskripter går tilbake til starten av 1300-tallet.

Arkivet strekker seg over en periode på rundt 30 år med samlervirksomhet, og en del stammer trolig fra Benjamin Dass. Koblingen er derfor særlig sterk til Trondheim. Byen

88. Roger Lockertsen, «Gerhard Schøning om bynamna Nidaros og Trondhiem», i *DKNVS Skrifter* nr. 1. (Trondheim: Tapir, 1998); Nils Voje Johansen, *En reise til Venus anno 1759: Gerhard Schøning som science-fiction-forfatter* (Oslo: Norsk romsenter, 2012).

89. Øystein Ekroll, «Skattejakt i Schøning-arkivet: To nyoppdaga bygningsinnskrifter frå mellomalderen», *Årbok for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring* 159 (2005): 165–172

90. Se bl.a. Vigerust, *Aspa-seminaret*, 4–5, 28–29; Tore Hermundsson Vigerust, *Benkestokk-seminaret: Meløy 14–15 august 1999* (Oslo: Kane.benkestokk.teiste forlag, 1999), 6–9.

91. Birgitta Berglund, «Hvordan arkeologien kom til Trondheim», i *DKNVS Skrifter* nr. 2 (Trondheim: Tapir, 1998), 17–18.

fikk en sentral posisjon under opplysningstiden, med et aktivt vitenskapelig miljø og flere vitenskapelige publikasjoner. Grunnleggelsen av Vitenskapselskapet var et resultat av tilhørigheten til fagmiljøet i København. Kongen bekostet Schønings norgesreise for å samle inn kilder til *Norges historie*. Senere ble han utnevnt til geheimearkivar i København. Etter Schønings død kjøpte kongen opp arkivet for å sikre at arbeidet om Norge ble holdt samlet for senere bruk. Dette er bakgrunnen for at arkivet i dag er bevart i offentlig eie og ikke ble solgt på auksjon. Det finnes ikke tilsvarende arkiv etter andre 1700-tallshistorikere som Tormod Torfæus og Ludvig Holberg. Begge disse var sentrale aktører i norsk historieskriving før Schønning. Schønings pågående arbeid ble aldri videreført av andre historikere. Det utgjør likevel et omfattende og rikt kildemateriale fra den tidligste perioden i norsk historieforskning, før «den norske skole» med P.A. Munch og Rudolf Keyser vokste frem i tiårene etter 1814. I den senere tid har flere undersøkt deler av arkivet og benyttet noen av de innsamlede kildene og utkastene til mindre utgivelser. Det ligger likevel en større mengde originale kilder, brev, avskrifter, tegninger og kart som ennå ikke har blitt undersøkt og benyttet av norske historikere. For norsk historieforskning er Schønning en pioner med utgivelsene *Nidarosdomen* og *Norgesreisen*. Det samme må sies om hans store etterlatte arkiv med innsamlede kilder og omfattende arbeid om Norge tilbake til middelalderen.